

СУТНІСТЬ І РЕЗУЛЬТАТИ ВЗАЄМОДІЇ РИНКУ ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗА УМОВИ ЗРОСТАННЯ ДЕФІЦИТУ РЕСУРСІВ І ДЕГРАДАЦІЇ ДОВКІЛЛЯ

Визначено проблеми ресурсно-екологічної безпеки держави. Обґрунтовано сутність і результати взаємодії ринку та державного регулювання за умови зростання дефіциту ресурсів і деградації довкілля.

Ключові слова: державне регулювання, інституціональне регулювання, екологічна орієнтація, природний потенціал, ресурсно-екологічна безпека.

Определены проблемы ресурсно-экологической безопасности государства. Обоснована сущность и результаты взаимодействия рынка и государственной регуляции при условии роста дефицита ресурсов и деградации окружающей среды.

Ключевые слова: государственное регулирование, институциональное регулирование, экологическая ориентация, природный потенциал, ресурсно-экологическая безопасность.

The problems of environmental safety of the state are defined. The nature and results of co-operation of the market and state under the condition of growing deficit of resources and degradation of environment are explained.

Key words: state regulation, institutional regulation, environmental commitment, natural resources potential, environmental safety.

На сучасному етапі розвитку людства все більше проявляється взаємний вплив у системі «суспільство – природа»: суттєві зміни в довкіллі відображаються на кількісних та якісних параметрах розвитку суспільства, а зростаючі масштаби діяльності суспільства викликають незворотні тотальні зміни в навколишньому середовищі. Це свідчить про те, що суспільство і природа – єдина динамічна система, для складових якої характерні взаємозалежність та активні зворотні зв'язки. Тобто простежується тенденція зростання залежності суспільства від природного середовища в силу вичерпування природних ресурсів, зменшення площі Землі на душу населення, зменшення асиміляційного потенціалу довкілля, втрати ним первинних властивостей як сприятливого середовища життєдіяльності, що обумовлено посиленням антропогенного тиску на природу. Таким чином, екологічна криза набула системного характеру.

Аналіз останніх наукових досліджень

Дослідженню екологічних проблем природо-користування присвячені праці А. М. Бронштейна, Б. В. Буркинського, С. А. Генсірука, М. І. Долішнього, В. С. Кравціва, М. С. Нижник, С. М. Стойка, А. І. Тарасова, К. К. Ткаченка, S. J. Callan, W. S. Gates. Соціально-економічні аспекти природо-

користування висвітлювались у роботах М. М. Амірханова, А. Е. Бабинця, О. Ф. Балацького, О. В. Врублевської, Т. П. Галушкіної, В. Н. Герасимовича, А. В. Гідбута, Е. В. Гірусова, А. А. Голуба, К. Г. Гофмана, Л. С. Гринів, О. В. Живицького, В. М. Кислого, Ю. Ю. Туниці та ін. Проте значна частина досліджень з удосконалення економічного механізму регулювання використання та охорони природних ресурсів не враховує специфіки рекреаційного природокористування.

Постановка завдань:

- визначити проблеми ресурсно-екологічної безпеки держави;
- обґрунтувати сутність і результати взаємодії ринку та державного регулювання за умови зростання дефіциту ресурсів і деградації довкілля.

Результати

Екологічна криза – це, насамперед, криза діючих механізмів адаптації соціуму до навколишнього природного середовища. Постає нагальна потреба змінити вектори цієї взаємодії за допомогою реформи інститутів управління. Йдеться про управління не лише економікою, а й усім історичним процесом [7, с. 290]. Зауважимо, що існуючі сценарії реформ (американські, західно-європейські) вичерпали себе, перенесення їх на інші те-

рена не дали очікуваних результатів, а навіть потерпіли повне фіаско. Зокрема, нині визнано, що «невидима рука» ринку не справляється з проблемами без спеціального керування. Концепція державного регулювання економіки, розвинута Дж. М. Кейнсом, свого часу показала всю серйозність ідеї прогнозованої та керованої економіки. Необхідність регулювання обумовлюється наявністю так званих «провалів ринку», хоча з частиною цих «звинувачень» і загальною позицією їх побудови важко погодитися.

Вперше на ринкові провали звернув увагу А. Маршалл, пізніше це питання активно розглядалось у теорії суспільного добробуту (В. Менсон, Ф. Хірш, А. Пігу, Г. Дейлі) [1, с. 169; 2, с. 170; 6, с. 255]. «Ринковими провалами» називають ситуацію, за якої ринок нездатний самостійно, без зовнішнього втручання виробляти ефективні для індивіда та суспільства рішення, внаслідок чого порушується економічна рівновага. Сучасне бачення ринкових провалів, що визначає необхідність регулювання ринкового механізму, обумовлене низкою причин.

Кемпбел Р. Макконел і Стенлі Л. Брю, наводячи аргументи проти ринкової системи, називають згасання контрольної функції та конкуренції, марнотратне і неефективне виробництво, несправедливість розподілу доходів, порушення ринкового механізму через наявність зовнішніх ефектів, невраховування суспільних потреб, нестійкість [1, с. 88-91].

Пол А. Самуельсон і Вільм Д. Нордхауз зазначають, що ідеальною є та ринкова економіка, де всі товари і послуги добровільно за ринковими цінами обмінюються на гроші. Така система забезпечує отримання максимальних доходів без втручання держави. Але, вважають науковці, це практично недосяжний стан, і кожна ринкова економічна система має недоліки, які призводять до забруднення довкілля, безробіття, розшарування суспільства на багатих і бідних, що характеризує «неспроможність ринку», яка обумовлена недосконалою конкуренцією та інформацією, зовнішніми ефектами. Крім того, ринки не завжди справедливо розподіляють доходи і не завжди можуть забезпечити макроекономічне зростання та стабільність, особливо на довготермінову перспективу. Проте, повертаючись до проблеми порушення справедливості в розподілі доходів, ці ж автори наголошують, що це недоліки власне розподілу, а не ринку [6, с. 67-79, с. 313-315].

Аналізуючи так звані ринкові провали чи недосконалість ринку, вищевказані автори підкреслюють, що ефективність ринку не ставиться під сумнів. Окрім цього, використовуючи теорію суспільного добробуту та ринкової ефективності, вони обґрунтовують доцільність та межі регуляторної політики держави. Зокрема, А. Самуельсон і В. Нордхауз зазначають: «... для всіх промислово розвинених країн характерна змішана економіка, в якій ринок визначає обсяги виробництва і встановлює ціни ... а держава управляє економікою загалом... Обидві сторони – ринок і

держава – важливі для безперервного функціонування економіки. Існування сучасної економіки без однієї з цих сторін – те ж саме, що спроба аплодувати однією рукою» [6, с. 78]. Автори виділяють три основні економічні функції держави у ринковій економіці:

1) забезпечення ефективності шляхом проведення активної екологічної та антимонопольної політики;

2) перерозподіл доходів і використання податків для встановлення соціальної справедливості;

3) стимулювання макроекономічного зростання та стабільності [6, с. 74-79].

Науковці різних країн вивчали ці проблеми й у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища. Зокрема, це відображено у працях таких дослідників, як Л. М. Черчик, Г. Б. Погірчук, які проаналізували не лише ринкові провали, а й провали держави у цих сферах, розглянули питання про співвідношення державного та ринкового регулювання економіки [9, с. 609; 4, с. 120]. Л. М. Черчик називає такі причини «провалів» ринку в екологічній сфері: екстерналії (зовнішні ефекти), відсутність або заниження цін на природні блага, відсутність ринків, суспільні блага, трансакційні витрати, права власності, невизначеність і недалекоглядність ринку. Він підкреслює необхідність реалізації екологічної політики держави, спрямованої на суттєве коригування провалів ринку. Поряд з цим учений наводить приклади неефективності державної політики: надання субсидій (на добрива, пестициди, гербіциди, енергію, воду тощо), неефективність податкової системи, контроль цін, непослідовність у реформуванні прав власності тощо [9, с. 610].

Проте, як справедливо зауважує Л. Мельник, ринок є лише допоміжним механізмом, що покликаний обслуговувати потреби людей і керується волею людей. Тобто він працює так, як його налаштують у межах чітко окреслених функцій та в умовах точних режимів експлуатації [3, с. 260].

Автори «Економікс» застерігають: «Без сумніву, ринок є могутньою рушійною силою економічного зростання. Але не намагайтесь ... припустити, що держава – це непотрібний пережиток минулого. Держава відіграє ключову роль, забезпечуючи безпечну атмосферу, в якій можуть процвітати ринки, і допомагаючи уникати крайнощів, які виникають тоді, коли вони (ринки) нічим не обмежені. Процвітання сучасної економіки залежить від підтримки потрібної рівноваги та правильного розподілу обов'язків між ринком і урядом» [6, с. 66].

Варто відмітити, що роль держави справді значно зросла, оскільки важливим результатом розвитку техногенної цивілізації стала глобалізація наслідків рішень влади, які можуть призвести (а іноді й призводять) до незворотності соціальних процесів і невідтворення життєво важливих природних ресурсів. «Ще ніколи у світовій історії на державну владу не покладалася така велика відповідальність, як сьогодні, тому що вона

завдяки досі небаченим технологічним потужностям набула такого панування над людьми, над навколишнім середовищем і навіть над усім живим на землі, якого не мала ніколи» [8, с. 520]. Але це має і негативні наслідки: гіпертрофована відповідальність держави знижує міру відповідальності окремих людей, усуває громадянську відповідальність за прийняті рішення та результати їх реалізації. Очевидно, необхідно знайти консенсус у діях громадянського суспільства та держави, визначити ступінь і форми державного впливу на ринкові механізми.

Співвідношення державного регулювання та ринкової економіки схематично представив П. Самольотов [5, с. 158]. Погоджуючись із запропонованими умовами доцільності втручання держави, які полягають у тому, що, по-перше, таке втручання повинно створювати передумови для поліпшення функціонування ринку; по-друге, позитивний ефект має перевищувати витрати для організації цього втручання. Зауважимо, що держава як власник природних ресурсів в особі державних підприємств, установ і закладів, сама є повноцінним суб'єктом ринку, а тому повинна своєю діяльністю відповідати умовам ринкових відносин, на загальних умовах виконувати закони та встановлені правила гри, забезпечувати контроль за їх виконанням і відповідальність за недотримання.

Якщо розглядати зазначені проблеми більш глобально, то окреслюється проблема ресурсно-екологічної безпеки держави, обумовлена деградацією природних ландшафтів та катастрофічним зменшенням природно-ресурсного потенціалу. Основними причинами цього визнані:

- інтенсивні антропогенні зміни природно-ресурсного потенціалу через прийняття екологічно необґрунтованих рішень;
- неефективне використання природних ресурсів;
- споживацьке ставлення до природних ресурсів, домінування поточних інтересів над перспективними;
- недосконале екологічне обґрунтування проектів;
- недосконалість системи державного управління, законодавчого забезпечення, організаційних механізмів у природокористуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю; [пер. с англ.]. – 11-е изд. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
2. Майер Джералд М. Основні проблеми економіки розвитку / Майер Джералд М., Раух Джемс Е., Філіпенко Антон; [пер. з англ. А. Філіпенко]. – К. : Либідь, 2003. – 684 с.
3. Мельник О. В. Природно-рекреаційний потенціал у процесі моделювання оцінки рівня туристичної привабливості території // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. – Львів, 2004. – Вип. 2. – С. 259–265.
4. Погіршук Г. Б. Розвиток екологічного страхування і аудиту в Україні / Г. Б. Погіршук // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 119–123.
5. Самольотов П. В. Механізми раціонального використання природних ресурсів в контексті сталого розвитку / П. В. Самольотов // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку : зб. наук. пр. – Львів, 2004. – Вип. 2 (XLVI) – С. 156–160.
6. Самуэльсон П. Экономикс / П. Самуэльсон, В. Нордхаус ; [пер. с англ.]. – М. : Лаборатория Базовых Знаний, 2000. – 800 с.

Погоджуючись з кожною із перелічених проблем, ще раз наголошуємо на принциповому положенні: ринок – це суто економічний механізм, відповідно звинувачувати його у невиконанні не-економічних функцій несправедливо і неправильно. Хоча повторимось, що при відповідному корегуванні та налаштуванні він успішно може вирішувати екологічні та соціальні проблеми. Тому, на нашу думку, такі звинувачення ринку, як нездатність забезпечувати соціальну справедливість, екологічну безпеку, суспільні потреби, не можуть мати прямого відношення до нього, вони не можуть (у принципі) вирішуватись засобами лише ринкового механізму.

Вирішення таких питань є прерогативою зовсім інших інституцій, у першу чергу – держави. Практично, висуваючи ці звинувачення, науковці розглядали ринок як глобальний регулятор соціо-екологоекономічної системи, що є неправильним.

Висновки

Таким чином, суто ринкова економіка не вирішує проблем, пов'язаних із надмірним використанням природних ресурсів, швидким вичерпанням невідновних ресурсів, деградацією ландшафтів, кон'юнктурним використанням земельних ділянок для розвитку тих видів підприємництва, які забезпечували б максимальну віддачу в коротко-терміновому періоді без урахування потреб наступних поколінь, екологічної безпеки, сталості розвитку. Тому в 60-70 роках, коли екологічні проблеми дуже загострились, ринково орієнтовані країни почали активний пошук ефективних ринкових і державних регуляторів, їх оптимального поєднання. В економічно розвинених країнах сформувалися і функціонують моделі змішаної економіки з потужним державним сектором. Держава, корпорації, банки, бізнес, громадські організації є рівноправними вагомими атрибутами ринкової економіки, а поєднання, взаємодія державних, ринкових, інституційних механізмів забезпечують позитивні результати у сфері природокористування та охорони довкілля. Економічний розвиток не повинен бути самоціллю. Це вимагає перебудови суспільної моделі на основі посилення інституціонального регулювання та екологічної орієнтації розвитку.

7. Толстоухов А. В. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем : [монографія] / А. В. Толстоухов, М. І. Хилько; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К. : Знання України, 2001. – 333 с.
8. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2004. – 523 с. : іл., табл. – Бібліогр.: С. 519–523.
9. Черчик Л. М. Еколого-економічні механізми та ринкові перетворення у сфері природокористування / Л. М. Черчик // Вісник Українського державного університету водного господарства та природокористування : зб. наук. пр. – Рівне, 2004. – С. 608–612.

Рецензенти: Корецький М. Х. – д.н. з держ.упр., професор;
Дацій О. І. – д.е.н., професор

© Іванова Т. В., 2010

Стаття надійшла до редколегії 04.11.2010 р.